

Research Paper

अनुभूती एक आकलन

प्रा. डॉ. रमेश जाधवर

शिक्षण महर्शी दादासाहेब लिमये महाविद्यालय,
कळंबोली, नवी मुंबई.

प्रस्तावना :-

डॉ. गोविंद गारे हे आदिवासी समाजामधील थोर विचारवंत, संशोधक व साहित्यिक म्हणून साहित्यविश्वास प्रसिद्ध आहेत. महाराष्ट्र राज्याच्या डोंगर दऱ्यात राहणाऱ्या आदिवासी माणसांच्या जीवनातील ज्वलंत प्रश्नांचा शोध घेऊन त्याला शब्दरूप करण्याचे काम या साहित्यिकाने केले आहे. आपण जन्म घेतलेल्या आदिवासी समाजाचे ऋण व सामाजिक बांधिलकी डोळ्यासमोर ठेवून गेली चाळीस वर्षे त्यांनी आदिवासींच्या जीवनावर विविध समस्येवर त्यांनी विपुल व मुलभूत लेखन करून चाळीस मराठी ग्रंथ प्रकाशित केले आहेत. 1994 साली त्यांनी आपल्या स्वतंत्र प्रज्ञा, प्रतिभेच्या माध्यमातून 'अनुभूती' हा काव्यसंग्रह लिहिला आहे.

या काव्यसंग्रहाने मराठी साहित्यात आणि आदिवासी साहित्यात आपले वेगळे असे स्वतंत्र स्थान निर्माण केले आहे. डॉ. गोविंद गारे हे आदिवासी कवींच्या काफिल्यातील एक ज्येष्ठ व नामांकित कवी होत. 'अनुभूती' या काव्यसंग्रहातील कविता आदिवासी जीवनाचा खऱ्याअर्थाने वेध घेताना दिसतात. आदिवासी साहित्यात डॉ. गारे यांची लेखनाची प्रेरणा घेऊन आज नवीन कवी उदयास आले आहेत. 'अनुभूती' या काव्यसंग्रहाच्या प्रस्तावणाने कवी म्हणतो " 'अनुभूती' हा माझा पहिला कवितासंग्रह आहे. यामध्ये शालेय, महाविद्यालयीन जीवनात लिहिलेल्या माझ्या काही निवडक कवितांचा समावेश आहे. महाविद्यालयीन जीवन संपल्यावर चरितार्थासाठी नोकरी - व्यवसाय आला. नोकरी करताना अभ्यास संशोधन व सरकारी प्रशासन या नात्याने गेली पंचवीस वर्षे माझा आदिवासी जीवनाशी जवळचा संबंध आहे. त्यांचे जीवन जवळून पाहण्याचा अनुभवण्याचा जगण्याचा माझा संबंध आहे. त्यातून जीवन जवळून पाहण्याचा, अनुभवण्याचा जगण्याचा माझा संबंध आहे. त्यातून माझ्या काही कविता साकार झाल्या आहेत. त्यांचा समावेश या कवितासंग्रहात केला आहे. जीवनाच्या भिन्न कालखंडातील भिन्न अनुभूतीच्या कवितांचा हा संग्रह काहीसा विजोड वाटेल. पण त्या 'अनुभूती' आहेत. हा त्यांचा गाभा आहे. 'अनुभूती' च्या संदर्भात प्रस्तावनेत आदिवासी माणसाविषयी जीवन संपवून हा कवी समाजव्यवस्थेत सामाविष्ट झाल्यानंतर नोकरीच्या सुखात न लोळता सरकारी प्रशासन सांभाळत अभ्यास संशोधन करत असताना या समाजव्यवस्थेत पिळला गेलेला आदिवासी बांधव त्यांनी पाहिला व त्या बांधवाला त्यांनी 'अनुभूती' च्या सहाय्याने लेखाटले गेले.

या काव्यसंग्रहातील 'सत्तावनच्या झुंझारानो', 'मूळ रहिवासी आदिवासी', त्यांना भेटलो तेव्हा', 'ती माणसंच होती', 'झाडांच्या मित्रांनो', 'वारल्यांच्या सहवासात', या आदिवासी जीवनाचा वेध घेणाऱ्या कविता आहेत. डॉ. गोविंद गारे यांनी प्राचीन काळापासून डोंगरदऱ्यात राहणाऱ्या आदिवासी समाज बांधवांचे जीवन जवळून पाहिल्याने भोगल्याने अनुभवल्याने त्यांच्या विशयींचा असणारा आदर, कृतूहल जिव्हाळा, प्रेम त्यांच्या कवितेतून आलेले जाणवते. आदिवासी माणसांचा प्राचीन काळचा इतिहास जाणून घेतला तर आपणांस असे दिसून येते की आदिवासी ही कधीकाळची सत्तेतली माणसे जंगल, जल, व जमीन यावर त्यांचीच मूळ सत्ता होती. त्यांनी आपली स्वतःची अशी संस्कृती निर्माण केली होती. संस्कृती आणि धर्माच्या माध्यमातून या आदिवासी माणसांनी आपल्या जीवनात सर्वांगीण सुबधता निर्माण करून ते सुबत्तेचे धनी बनले होते. त्यांना सलाम करणाऱ्या शतकांनी मात्र नंतरच्या काळात '

होत्याचे नव्हते' करून टाकले होते. या गरीब प्रेमळ, दारिद्र्यमय जीवन जगणाऱ्या आदिवासी माणसांवर नागर समाजव्यवस्थेतील माणसांनी त्यांच्यावर बंदी घातली व त्यांना बंदी मुक्त जीवन जगायला भाग पाडले. या आदिवासी समाजाच्या बाबतीत एक दुर्दैवी घटना अशी की त्या समाजाचे नेतृत्व करणाराच नेता आजपर्यंत जन्माला आला नव्हता. यामुळे नेतृत्वाअभावी आदिवासींना या नागर समाजामधील जमीनदार, सावकार, राजकारणी, व शासकीय अधिकाऱ्यांनी आपल्या मनाला वाटेल त्याप्रमाणे ओरबाडले लुटले त्यामुळे आदिवासी समाज प्रगतीपथावर जाऊ शकला नाही. म्हणून डॉ. गोविंद गारे आपल्या 'अनुभूती' काव्यसंग्रहातील 'मूळ रहिवासी आदिवासी' या कवितेत म्हणतात.

" मूळ रहिवासी आदिवासी
फोडती टाहो
हजारो वर्षांपासून
नाही त्यांना अन्न पोटभर
ना उन्हाळ्यात पाणी घोटभर
ना कपडा ना घरदार
उघडे त्यांच्या झोपडीचे दार"

भारत देशाच्या स्वातंत्र्याला आता 63 वर्षे पूर्ण होत आहेत. या समाज व्यवस्थेत उद्योगाचे व व्यापाराचे सर्व रंग बदलून गेले आहेत. आपला देश आणि समाज महासत्ता बनण्याची स्वप्ने पहात आहे. शिक्षण हे विनिमयाचे नवे साधन झाले आहे. शेतीची आधुनिकता देशाच्या विकासाचे चित्र बदलून टाकत आहे. संगणक आणि माहिती तंत्रज्ञानानातून विज्ञानाचा आवाका समाजातील जनसामान्य लोकांना अचंबित करत आहे. शहरे मोठ्या प्रमाणात विस्तारताना दिसत आहेत. तर दुसऱ्या बाजूला ग्रामीण भागातील खेडी प्रत्येक दिवशी ओसपडत चालली आहेत. समाजात नव श्रीमंत माणसांचा भरणा वाढत चालला आहे. या नवश्रीमंत माणसांनी सत्ताप्रस्थपित करत आदिवासी समाजाला बेघर करण्याचा विडा उचलला आहे. सहयाद्रीच्या रांगात ठाणे, रायगड, नाशिक या भागात राहणाऱ्या कंदमुळे, रानभाज्या खारून दिवस काढणाऱ्या दारिद्र्यांत जन्म घेणाऱ्या आणि दारिद्र्यांत मरणाऱ्या आदिवासी माणसांच्या भूमीवर या धनाढ्य माणसांनी झोपड्या तोडून तेथील आदिवासी माणसांना साम, दाम, आणि दंड यांचा वापर करून त्यांना बेघर करून विकासाच्या नावाखाली त्यांना हाकलून लावले आहे. त्यामुळे भूमीचा मूळ रहिवासी मात्र जीवतोडून टाहो फोडतो आहे. हजारो

वर्शापासून त्यांच्या जीवनातील मुलभूत गरजा अन्न, वस्त्र, निवारा पूर्ण होऊ शकल्या नाहीत. आपल्या समाजव्यवस्थेत हरितक्रांति, धवलक्रांती सारख्या वेगवेगळ्या क्रांतिने जन्म घेतला पण आदिवासी समाजातील माणसांना पोटभर अन्न खायला, अंगभर वस्त्र नेसायला मिळत नाहीत. ही घटना आजच्या प्रगत समाजव्यवस्थेच्या दृष्टीने दुर्दैवी स्वरूपाची घटना आहे. राज्यकर्ते त्यांनी विकासाच्या नावाखाली वेगवेगळी धरणे आदिवासी भागात बांधली पण त्या धरणाचा उपयोग आदिवासी माणसांना झाला नाही. त्या नवीन धरणांमुळे काही माणसांच्यास जीवनात दारिद्र्य जावून श्रीमंती आली आदिवासींची जंगले नष्ट झाली त्याची खंत कोणत्याही राज्यकर्त्यांना नाही. त्यामुळे पूर्वीचा आदिवासी आणि आजचा आदिवासी यात फरक दिसत नाही. म्हणून कवी त्यांच्या दारिद्र्यात्मक जीवनाचे वर्णन करताना म्हणतो आहे. उन्हाळ्याच्या दिवसांत त्यांना घोटभर स्वच्छ पाणी मिळत नाही. ना कपडा ना घरदार अशा अवस्थेत त्यांना आपल्या जीवनाला सामोरे जावे लागते आहे. दारिद्र्यमन जीवनामुळे आदिवासी माणसांच्या जीवनाला प्रगतीचा विकासाचा आकार प्राप्त झाला नाही. विकासापासून वंचित राहिल्यामुळे त्यांच्या झोपडीचे दार उघडेच राहिले आहे.

“ जगतात ते
मरण येत नाही म्हणून
मरतात ते
जगता येत नाही म्हणून
कशाकरिता जगणे
कशाकरिता मरणे
यातला फरक कोणी त्यांना सांगितला नाही.
वर्षानुवर्षे हजारो वर्षे”

जगामधील सर्व समाजव्यवस्थेचे लक्ष महासत्ता बनण्याकडे लागले आहे. त्याला भारतीय समाजही अपवा नाही. प्रचलित समाजव्यवस्थेतील माणसांनी विकासाचा अर्थ बरोबर समजावून घेतलेला नाही. म्हणून कवीला म्हणावयाचे आहे की विकास म्हणजे समता या समतेच्या प्रक्रियेतून कोणताही समाज अलिप्त राहणार नाही या विचाराला कवी विकास म्हणताना दिसतो आहे. पण विकासाच्या नावाखाली माणूस संकुचित, मतलबी बनत चालला आहे. या समाजात मी माणूस आहे अशी ओळख माणसाने माणसाला आज पटवून देण्याची वेळ आली आहे. आदिवासी माणसे समाजात जगतात मरण येत नाही म्हणून या समाजातील आदिवासी माणसांकडे माणसे आहेत. म्हणून काल-परवापर्यंत कोणीही पहात नव्हते. कारण राक्षस, असुरी, पापी, अविवेकी, अक्राळविक्राळ प्राणी लंगोटी घालणारे, नरभक्षक अविचारी अशा विविध शब्दांनी त्याची ओळख करून दिली जात असायची. भारतीय समाज व्यवस्थेत निर्माण झालेल्या महाकाव्यानेही त्यांची ओळख करून दिली जात असायची भारतीय समाज व्यवस्थेत निर्माण झालेल्या महाकाव्यानेही त्यांची ओळख वरील शब्दांच्या माध्यमातूनच करून दिलेली आहे. पण आदिवासी माणसांचा पराक्रमी इतिहास पाहिला तर त्यांच्यासारखा विश्वासू जीवाला जीवदेणारी, प्रेमळ, स्वच्छ माणसे जगाच्या पाठीवर कोठेही आढळणार नाहीत. आजही आदिवासी माणसांची परिस्थिती फार बदललेली नाही. असेच आपणाला म्हणावे लागते. आजच्या आदिवासींचा संसार म्हणजे फुटकी तुटकी मडकी, गळकी झोपडी, दोनचार चिल्लीपिल्ली, वरी, नागली, चारोळी, भात, व मोहाची फुले यापेक्षा दुसरे काही त्यांच्या जवळ नाही. आपण कशासाठी जगतो आहोत? याची जाणीव त्यांना नाही. या प्रस्थपित समाजव्यवस्थेने त्यांना जगणे आणि मरणे यातला फरक कोणीही सांगितला नाही. दारू ही त्यांच्या पाचवीला पुजली आहे. जन्मताना दारू आणि मरतानाही दारू आणि शेवटी हा माणूस व्यसनाधिन होऊन, अंधश्रद्धेवर विश्वास ठेवून कधी उपाशी तर कधी अर्धपोटी आपले जीवन जगत आहे. दारिद्र्यात जन्म घेणारी आणि दारिद्र्यात मरणारी माणसे स्वतःच्या डोळ्यांनी कवी न्याहाळली आहेत. त्या

न्याहाळलेल्या माणसात कोणताही फरक जाणवला नाही. हजारो वर्षेपासून ज्या स्वरूपाचे जीवन जगता आहेत त्याच स्वरूपाचे आजही त्यांचे जीवन आहे. आदिवासी माणसांच्या विकासाच्या संदर्भातील आशावाद कवीच्या मनात आहे. म्हणून तो म्हणतो. आदिवासी माणूस मिळेल ते पोटत घालून जमेल तेथे निवारा करून कसे तरी कुठेतरी ते टेकत आहेत. अजून त्यांना त्यांच्या जीवनाचा उध्दारकर्ता मिळालेला नाही. याची खंतही कवीच्या मनाला बोटते आहे. या आदिवासी माणसांच्या जीवन जगण्याच्या संघर्शातून शेवटी त्यांचाच विजय होणार आहे. याचीही जाणीव कवीला झालेली आहे. जीवन मरणाचा शोधित अर्थ डोंगरदऱ्यातून, रानावनातून झाडाझुडपातून काट्याकुपाट्यातून थंडी आणि उन्हाळ्यातून एक सारखी वाट शोधित आहे.

“ गरीब आम्ही दुबळे आम्ही
शेतकरी ही मजुर आम्ही
हमाल आम्ही बेकार आम्ही
भिकार आम्ही, फकिर आम्ही
जीवन आहे आम्हास काही”

डॉ. गोविंद गारे यांनी आदिवासी समाजाच्या व्यथा आणि वेदना रेखाटत असतांना त्यांनी समाजामधील समाजाचा पोशिंदा कष्टकरी शेतकरी बेकार तरुणवर्गाचेही चित्र आपल्या काव्यातून रेखाटलेले आहे. त्यांची कविता आदिवासी माणसां प्रतिनिधित्व करत असताना दलित, पददलित, दिनदुबळ्या माणसांचेही प्रतिनिधित्व करताना दिसले आहे. आजची समाज व्यवस्थाही फक्त धनिकाचीच नसून या समाजव्यवस्थेचे शेतकरी, हमाल, बेकार, आदिवासीही घटक आहेत हे विसरता कामा नये. याची आठवण कवी प्रस्थापितांना करून देताना दिसतो आहे. आमच्याकडे घनाचा साठा नसल्यामुळे आम्ही बेकार, भिकार बसलो आहोत. पण आम्हासही जीवन आहे याची जाणीव ठेवा असा त्यांना सल्ला द्यावयाचा आहे. आमची घरे ही उंच हवेच्याची नसतील घरासमोर मोटर गाड्या, नोकर चाकर नसतील घरात पंचपक्वान्ने नसतील पण मालाच्या राशी, निर्माण करणारे, रात्रंदिवस काबाड कष्ट करणारे आमचे हात असतील. आमच्या जीवनात दारिद्र्याने उणीवा निर्माण केलेल्या असतील पण तरीही आम्ही समाधानी आहोत. व्यापार धंदा, दलाली, फसवेगिरी आम्हाला करता आली नाही पण आम्ही आयुश्य घालवले त्यामुळे आमच्या घरात नाण्यांचा खळखळट निर्माण करू शकलो नाहीत. तरीही आम्हास जीवन उरले आहे. त्या स्वच्छंद जीवनाचा आम्ही आनंद घेत आहोत. धनीकाचा समाज धावतो आहे. श्रीमंतीसाठी पण त्यांना माणुसकीचा झरा अट्ट दिला नाही.

“ मी त्यांना पाडयावर भेटलो तेव्हा
घोंगावणाऱ्या माशासारखी ती जमा झाली
आजुबाजूच्या झापांच्या
कुंडाचा आधार घेऊन ती उभी होती”

आजच्या परिस्थित जगणाऱ्या आदिवासी माणसांच्या परिस्थितीचे वास्तवादी पातळीवर चित्र करण्याचा प्रयत्न ' त्यांना भेटलो तेव्हा ' या कवितेत केला आहे. प्राचीन काळापासून दारिद्र्य आणि आदिवासी माणूस हे समीकरण जुळलेले आहे. दारिद्र्य हे आदिवासी माणसांची पाठ सोडत नाही. अज्ञान आणि अंधश्रद्धा हे त्याचे मुळ कारण आहे. कवीने आदिवासी माणसांसाठी घोंगावणाऱ्या माशा हे प्रतिक वापरले आहे. कवीने त्यांच्या आदिवासी पाडयाला भेट दिली. तेव्हा घोंगावणाऱ्या माशासारखी आदिवासी माणसे जवळ जमा झाली. आजुबाजूच्या झापांच्या कुंडांचा आधार घेऊन ती उभी होती. दारिद्र्याने उपासमारीने त्यांच्या हाडाचा सापळा तेवढा उरला होता. त्यांच्या पाठीला पोटे चिकटलेली होती. भिरभिरणाऱ्या डोळ्यांनी

आणि भयभित नजरेने माझ्याकडे पाहत होती. मनातील भितीने भयभित होऊन तोंडाला कुलूप लावलेली सर्व मरतुकडी माणसे कुडीत जीवन घेऊन उभी होती. त्यांना सतत प्रश्न भेडसावत होता तो पोटापाण्याचा तो आपल्या जीवनातील प्रश्न कधी सुटेल याची त्यांना परवा नव्हती. आलेल्या दिवसाला पाट देत जगत राहण हेच त्यांना माहित होत. कविने पाहिलेली माणसे कधीतरी निरागस फुलासारखी हसणारी आणि आहे त्या परिस्थितीत जीवन जगत आपल्या नशिबाला दोष देत आयुश्यभर दारिद्र्यात जळत राहणारी आहेत. आदिवासी माणूस नवख्या माणसाला कधीही काही मागणार नाही पण आपल्याजवळ आहे ते देण्यासारखे ते दिल्याशिवाय राहणार नाही. म्हणून कवी आदिवासी माणसांच्या स्वभावाचे वर्णन करताना म्हणतो आहे. त्यांना काही मागायचे नव्हते आम्हाला काही द्यावयाचे नव्हते त्यामुळे मी त्यांच्याकडे पाहत होतो. या प्रेमळ, उत्साही, गुणी माणसांच्या जीवनाची व्यथा रेखाटली आहे. एकंदरीत आदिवासी जीवन व्यथा आणि वेदना हाच त्यांच्या काव्याचा आत्मा आहे.

“ ती माणसंच होती,
कळपा कळपाने चाललेली
काडया कुडया शरीराची,
तेलकट काळया रंगाची
नागडी, उघडी, बोडकी,
करपलेल्या मुक्या चेहऱ्याची
पोट खपाटीला गेलेली”

आदिवासींचा धर्म मुळातच निसर्गवादी धर्म आहे. त्या धर्माला अनुसरूनच त्यांचा स्वभाव बनला आहे. नागर समाजाने त्यांना अज्ञानी समजून कुरुरतेचा शिक्का मारून समाजव्यवस्थेपासून दूर लोटण्याचे काम केले आहे. आदिवासी माणसे ही माणसेच आहेत याची जाणीव बरीच वर्षे नागर समाजाला नाही. या आदिवासी माणसांनी कळपा कळपाने राहून आपली संस्कृती आणि जीवन मुल्ये टिकवून ठेवली आहेत. आदिवासी माणूस डोंगरदऱ्यात राहिल्यामुळे त्याच्या अंगात काटकता निसर्गानेच निर्माण केलेली आहे. पण उपासमार आणि दारिद्र्याने त्यांच्या शरीराची अवस्था काडया कुडया सारखी झाली आहे. म्हणून कवीने कवितेत त्यांच्या दारिद्र्याचे वर्णन करताना नागडी, उघडी, बोडकी हे प्रतिक वापरून त्यांच्या व्यथा आणि वेदना शब्दरूप केलेल्या आहेत. आदिवासी माणसे कापलेल्या मुक्या चेहऱ्याची का निर्माण झाली? या स्वरूपाचा प्रश्न कवीला सातत्याने सतावीत आहे. प्राचीन काळापासून अन्नासाठी धडपडणारी लागते. सहजरित्या अन उपलब्ध होत नाही. त्यासाठी त्याला निसर्गाच्या कुशीत रात्रत भटकावे लागते. डोंगरदऱ्यात आदिवासी माणसांनी आश्रय घेतल्यामुळे या भूतलावरील सुपीक जमीनीचा भाग त्यांच्या वाटयाला आला नाही. शिकार करून पोर्याची उपजिविका भागवणे, खचराची शेती करणे, मोह गोळा करणे, मासेमारी करणे हीच त्यांच्या जीवन जगण्याची पारंपारीक साधने बनली आहेत. ‘ ती माणसच हाती’ या कवितेत कवीने आदिवासींच्या जीवनातील स्थलांतराचा प्रश्नही रेखाटला आहे. कवितेत कवीने आदिवासींच्या जीवनातील स्थलांतराचा प्रश्नही रेखाटला आहे. कवटीत गोळा अडकलेली माणसे आपली तोंडे लोपून डोक्यावर मडकी, गाडगी आणि आंगाखांदयावर चिल्ली पिल्ली घेऊन धडपडत जगायला निघालेला आहे. शासनाच्या वेगवेगळ्या कायद्याने आणि समाजातील मतलबी माणसांमुळे जंगले नष्ट होत गेली. त्यामुळे आदिवासी माणसांच्या जगण्याचा आधार तुटला. सकाळपासून संध्याकाळ पर्यंत रानावनात धडपडणारी घरातल्या चान्यासाठी रानातल्या वाऱ्यासारखी धडपडणारी माणसे आयुश्यभर दारिद्र्याची काटेरी पायवाट तुडवत चाललेली कवीला दिसतात.

“ परिवर्तनवादी आम्हाने आणि,
लोककल्याणकारी आम्हाने निराळी असतात,

लोकांचे प्रश्न सोडवून त्यांना सुखसोयी करून देणं,
आणि त्यांच्या विकासाला हातभार लावणं,
ही केवळ बदलाची पूर्वतयारी असते,
पण ते समाज परिवर्तन नसते”

‘ विकासाचे तारतम्य’ या कवितेत आपल्या मनातील विकासाची कल्पना मांडली आहे. समाजाचा विकास हा समतेवर आधारीत निर्माण व्हावा अशी त्यांची इच्छा आहे. समाजातील नेते विकसीत प्रवाहापासून दुर राहिलेल्या आदिवासी समाजाच्या बाबतीत विकासाच्या बाबत पोकळ गप्पा मरताना दिसतात. त्याचबरोबर कधीही पूर्ण न होणारी विकासाची आम्हाने जनतेच्या समोर करून दलित, पददलित, आदिवासी माणसांच्या तोंडाला पाने पुसताना दिसत आहेत. म्हणून कवीला परिवर्तनवादी आम्हाने आणि लोककल्याणकारी आम्हाने निराळी वाटतात. कारण ती केवळ बदलाची पूर्वतयारी असते. पण ते खऱ्या अर्थाने समाज परिवर्तन असते. आजच्या परिस्थितीत धनीकांच्या लाखोपटीत गरीबाची संख्या वाढते आहे. सर्वांचा विकास कसा करता येईल? ही मनाची धारणा निर्माण करणारा नेता जन्माला आला नाही याची खंत कवीच्या मनाला आहे. भारत मातेचा स्वातंत्र्य प्राप्तीच्या नंतरच्या 50 वर्षांचा इतिहास हेच सांगतो विकासाची खरी गरज आहे. राजकीय नेते विकासाची खरी गरज आहे ज्यांना, त्यांनाच प्रथम विकासासाठी त्याग करायला सांगितला जातो. भूमिपुत्रांच्या जमिनी घेऊन त्यांचेकडूनच त्याग करविला जातो. हे आमचं विकासाचं उलटया दिशेने फिरणार चक आहे. विकासाच्या नावाखाली जमिनी ताब्यात घेऊन मोठया धरणाची बांधणी केली जाते तर दुसऱ्या बाजूला गोर, गरिब, आदिवासी माणसांच्या जमिनीवर प्रकल्प बांधले जातात. तुम्हाला नोकरी देऊ, नविन रोजगार निर्माण करू, जमिनीचा योग्य मोबदला देऊ अशी आशावादाखाली जाते आणि सर्व गरिब समाजाला आदिवासीला विकासाच्या नावाखाली विस्थापित जीवन जगायला लावले जाते.

“ एका वारली पाडा
पंधरा वीस घरांचा
मोडक्या झोपड्यांचा
आणि तुटलेल्या छप्परांचा
माणसं होती तिथं सुखलेली
डोळ कवटीत गुंतलेली
कुडीला चामडं अडकलेली
सहयाद्रीच्या पाशणासारखी
वर्णान होती काळी सावळी
अर्ध वस्त्राने झाकलेली
उघडी नागडी भेदरलेली”

‘ वारल्यांच्या सहवासात’ या कवितेत कवीने वास्तव पातळीवर जीवन जगणाऱ्या वारली आदिवासी समाजाच्या भयानक दारिद्र्याचे चित्रण केलेले आहे. एक वारली पाडा पंधरा वीस घरांचा दिसतो आहे. पंधरा वीस घरातील माणसे सर्व वारली समाजाचे प्रतिनिधित्व करताना दिसतात. मोडक्या झोपड्यांचा आणि तुटलेल्या छपरांचा आश्रय घेत ही माणसे आपले जीवन जगताना दिसतात. ही वारली समाजातील माणसे दारिद्र्य अंगावर घेऊन तुटलेल्या छपरांचा आधार घेत ऐकमेकाला साथ देत जीवन जगतात त्यांचे सुखलेले जीवन डोक कवटीत गुंतलेली हाडाला मास चिटकलेली माणसं कोणताही आवाज न करता अकाली म्हातारपणानं वाकलेली माणसं निसर्गाच्या कुशीत निसर्गावर अवलंबून जीवन जगतात. त्यांच जगणं म्हणजे मरणाला रात्र आडवी अशा स्वरूपाचे आहे. वारली समाजातील ही माणसं दारिद्र्याने वाकलेली असताना ही कवीला सहयाद्रीच्या पाशणासारखी वाटतात. निसर्गाने त्यांना दैन्य, दारिद्र्य,

हाल शोशनाचे सामर्थ त्यांच्या अंगात निर्माण केलेले आहे. पाशाणासारखा त्यांचा काळासावळा रंग असूनही त्यांना आपल्या दारिद्र्याने व्यापलेल्या जीवनाचे वाईट वाटत नाही आपल्या जीवनात आहे त्या परीस्थितीत आनंद मानत पोटासाठी दिवसभर रान-रान तुडविणे व सणासुदीला घरांच्या भिंती रंगवून दमेपर्यंत फेर धरून बेधुंद नाचणे गाणे हेच त्यांच्या जीवनाचे सुत्र होय. वारली समाजातील लोक सण उत्सवाच्या काळात तरपा, पावरी, ढाक, टिमकी, तूर सनई या पारंपारिक वाद्यांच्या तालावर एकमेकांच्या हातात हात घालून कमरेत वाक आणि पायातलया रिंगणांचा वेधक ध्वनी यामुळे पाडयावरील सर्व वातावरण आनंदुन जाते. प्राचीन काळापासून ही सांस्कृतिक धुंदी वारल्यांच्या प्रत्येक पिढ्यानपिढ्यांनी अनुभवली आहे. वारली समाजातील भोळेभाबडे कलावंत मात्र अज्ञान व दारिद्र्याचे बळी ठरत आहेत. आपल्या जन्म मृत्यूपेक्षाही त्यांना कौतुक अधिक लग्नसोहळ्यांच होळी दिवाळी नवती सणांच शेतं पिकल्यावर नाच गाण्यांच या गाण्याला आणि सणाला असुसलेला वारली समाज जीवनातील विविध सोहळयासाठी आपल्या जवळ पैसे नसतील तर धनीकाला हात जोडून कामाला मजुरीला राहण्याचे आश्वासन देऊन तुटपुंजी रक्कम कर्जावर घेऊन जीवनातील सर्व सोहळे साजरे करून धनीकाच्या शेतात घरात वेठबीगार म्हणून घेतलेले कर्ज बीनबोभाटपणे फेडत राहतो.

“ भोळे भाबडे वारली भाई
कसे जगतात रानताई
वेळ प्रसंगी मन भरून गातात
दमे पर्यंत नाचत राहतात.
याला ते जीवन म्हणतात. त्याच्या
हाताच्या मुठी मिटलेल्या असतात.
मिटलेल्या मुठीत दडलेल्या असतात
जगण्याच्या त्यांच्या दुर्दम्य आशा”

या आदिवासी वारली समाजातील भोळेभाबडे लोक आहे त्या परीस्थित आनंद निर्माण करून रानराईत आपले जीवन जगतात. विविध आनंद सोहळयाच्या निमित्ताने दमेपर्यंत नाचत राहतात. या आनंद सोहळयालाच ते आपले जीवन मानतात. त्यांच्या हाताच्या मुठीजरी दारिद्र्याने मिटलेल्या असल्यातरी मिटलेल्या मुठीत त्यांच्या मुठीत दडलेल्या असतात. जगण्याच्या दुर्दम्य अशा इच्छा आकांक्षा यावरून त्यांच्या जीवनाचे चित्रण बदलेल असा आशावाद कवीच्य मनात आहे. डॉ. गोविंद गारे या कवीने आपल्या अनुभूतीतून आदिवासी माणसांचे चित्रण वास्ववादी पातळीवर केले आहे. या त्यांच्या सर्व कविता सर्व आदिवासी जमातीच्या दुःखःचे आणि वेदनेचे बदलाचे चित्रण करून आशावाद बाळागताना दिसता. 'अनुभूती' हा काव्यसंग्रह जरी छोटा असला तर सर्व आदिवासी समाजाच्य जीवनाचे प्रतिनिधित्व करताना दिसत आहे.

संदर्भ ग्रंथ :-

अनुभूती – डॉ. गोविंद गारे, आदिम प्रकाशन, पूणे पहिली आवृत्ती 1994